

Gombos László

A 90. mérföldkő Balassa Sándor pályáján

2025 januárjában emlékeztünk meg Balassa Sándor zeneszerző születésének 90. évfordulójáról, művészpályája képzeletbeli 90. mérföldkövének állva. 15-én a Magyar Művészeti Akadémia „*Hívások és kiáltások*” címmel rendezett filmvetítést, előadást és beszélgetést Makovecz utcai szalonjában, 19-én pedig a Józsa Judit Galériában volt emlékest a mester tiszteletére. Mivel mindkét alkalommal e sorok írójának jutott a megtiszteltetés, hogy az ünnepelt pályáját értékelje, kézenfekvőnek tűnt, hogy az események krónikásának feladatát is magára vállalja.

Ki is volt Balassa Sándor? Több, mint a szakmája vagy hivatása: nemcsak zeneszerző, zenei rendező és tanár, hanem sokoldalú ember és egy családi, illetve társadalmi közösség tagja, szereplője. Ráadásul az ő küldetése ezeket és milliókat érintett, túl a város és az ország határain. Még a próféta szerepét is vállalta, melynek hitelét az alkotások biztosították: messzebbre száll annak a hangja, aki valamilyen területen rendkívülit hozott létre. Szavai, megnyilatkozásai ezért is keltettek nagyobb figyelmet, mint „hétköznapi” társaié. Elhivatottságát jól jellemzi a tőle vett idézet, amely az első mérföldköveknél járó, ifjú művészekhez szól: „*Az az alkotó, aki az induláskor nem akar Albrecht Dürer, Arany János vagy Ludwig van Beethoven lenni, legjobb, ha el sem indul a pályán.*”

Nem véletlen, hogy Balassa három művészeti ág képviselőit nevezte meg: egy képzőművészt, egy költőt és egy komponistát. Egész életében fontos volt számára a társművészetekkel fenntartott kapcsolat. Mindezt az is jól illusztrálja, hogy lemezeinek borítóin legtöbb esetben lánya, Balassa Júlia festményei, selyemképei szerepelnek, mintha a képzőművészeti alkotás nyitná ajtót a zene számára. Ahogy a lemezbolt vásárlója a címlapot pillantja meg először a hangfelvétel megismerése előtt, 19-én a Józsa Judit Galériában is csodaszép műalkotások várták a

közönséget, hogy az elhangzó szavak és zeneművek foglalatául szolgáljanak.

Hasonló kapcsolatot jelentett Balassának a Magyar Művészeti Akadémia, amelynek alapító tagja és első alelnöke volt. Ebben az illusztris környezetben kiváló lehetősége nyílt arra, hogy számos festővel, szobrásszal, építésszel, íróval, költővel, filmrendezővel és előadóművésszel kapcsolatba kerüljön, és akár alkotói együttműködésre lépjen. Idézett mondatának Dürer- említése nemzeti elkötelezettségével is összefüggésbe hozható: a legnagyobb festők közül olyat hozott példaként, akinek édesapja, Ajtósi Adalbert magyar földön született, és csak külföldön vette fel a német nevet.

Kevesen tudják, hogy Balassa Sándor későn választotta a zenész hivatást. Első éveit a főváros közepén, egy Péterfy utcai cipésműhely szomszédságában töltötte, majd amikor 1938 végén Szlovákia egy része visszakerült az anyaországhoz, szülei kisebb kitérővel Észak-Komáromba költöztek. A világháború után újabb vándorlás következett Keszthelyen át Komádiba, a Délkelet-Alföldre, majd az általános iskolát követően, 14 évesen visszakerült szülővárosába, Budapestre, hogy géplakatos-tanulónak álljon. Már gyerekkorában fontos volt számára a művészeti ágak összekapcsolása: versek és regények írásával próbálkozott, és munkáit saját rajzaival illusztrálta.

BALASSA SÁNDOR EMLÉKKONCERT A JÓZSA JUDIT GALÉRIÁBAN

Meghívó

Szeretettel várjuk Önt és kedves Családját, Barátait
2025. január 19-én (vasárnap) 18 órakor a Józsa Judit Galériába
(1053 Bp., Városház u.1.)

Balassa Sándor
a Nemzet Művésze, Kossuth-díjas és Erkel Ferenc-díjas zeneszerző,
Érdemes és Kiváló művész
születésének 90. évfordulójára rendezett emlékkoncertre.

Műsor:
Bevezetőt mond: Gombos László zenetörténész, Balassa Sándor teljes életművének feldolgozását végző tudományos munkatárs.
Balassa Sándor: Jánosnapi muzsika Op. 52.
Balassa Sándor: Párosító hegedűduók Op. 79.
Balassa Sándor: Dalok a Rottenbiller utcából Op. 1.
Búcsú nélkül
Ahogy várlak
Csillag és virág
Balassa Sándor: Vonósnégyes Nr. 2. Op. 114.

A rendezvény ingyenes, szeretettel várunk mindenkit!

Köszönet a
támogatóknak:

Nemzeti
Együttműködési
Alap

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapítvány

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

A JÖVŐ
VÁROSA

A zenével egy véletlen esemény jegyezte el mindörökre: a 16 éves ifjút vonzották a hősi történetek, és a páncélos vitézeket hirdető plakátoknak köszönhetően mozijegyet vett Verdi *Trubadúrjának* filmváltozatára. Szíven találta a romantikus muzsika, amelyet rövid időn belül 23-szor nézett meg további hasonló produkciókkal együtt. Ekkor határozta el, hogy zeneszerző lesz. Nehéz körülmények között, szinte felnőtt fejjel kellett pótolnia a hiányzó zeneiskolai és konzervatóriumi anyagot, valamint a gimnáziumi érettségit. Mire 25 évesen megkezdhetette zeneakadémiai tanulmányait, megszületett első gyermeke, Júlia, és amikor 1965-ben diplomát szerzett, már Péter nevű fia is elmúlt egy esztendő.

Első vállalt opusza a hivatalos zeneszerzői stúdiumok előtti évekből származó *Dalok a Rottenbiller utcából* című ciklus volt, amelyből néhány a Józsa Galériában is felcsendült Bokor Jutta (ének) és Kereskedő Tamás (zongora) előadásában. Az énekművész ezeket már negyedszázaddal ezelőtt lemezre vette (Hungaroton Classic, HCD 32017), és hangja azóta sem fakult meg. Csodahangszere – kivételes technikai tudásának köszönhetően – ma is tökéletes állapotban van, és úgy muzsikál rajta, hogy a több mint fél évszázaddal ezelőtti ifjú zeneszerző is boldogan hallgatta volna. Annak idején, az 1950-es évek közepén Sziklay Erika énekelte ezeket a dalokat Balassa barátja, Bakki József kíséretével.

A kezdő komponisták gyakran azért írnak több kamaraművet vagy kis apparátust igénylő muzsikát, mivel így több esély nyílhat azok előadására. Balassa esetében 1965-ös diplomamunkáját, a nagyzenekari *Hegedűversenyt* (op. 3) említhetjük a kivételek között, amely az alkalomnak köszönhetően szólalhatott meg a Zeneakadémia nagytermében, Gyermán István szólójával. Ez a nap is bekerült a legjelentősebb mérföldkövek közé a *Trubadúr* film megtekintését és az első dalciklus komponálását követően. Majd ahogy az évek peregtek, minden születésnap közelében megszületett egy-egy zenei mérföldkő a komponista életművében. Környezete a korszakos jelentőségű *Kassák-requiem*től kezdve nemzetközi stílust várt el tőle, ezt jelzik az idegen címek is: *Xenia*, *Iris*, *Lupercalia* és *Tabulae* (Táblaképek) kamarazenekarra, illetve zenekarra. 1976-ra elkészült első operája, *Az ajtón kívül*, és a zenekari művekhez hasonlóan külföldön is sikert hozott szerzőjének.

A 80-as években is egymás után jöttek a felkérések Amerikából és Angliából (*Hívások és kiáltások*, *Egy álmodozó naplója*, *Három*

fantázia), de pályája közben új irányt vett. Úgy fordult, mint az óceánjáró: lassan, fokozatosan tért vissza a hagyományos tonalitáshoz és a füllel felismerhető, már-már dúdolható dallamokhoz, csúcspontként az 1992-ben befejezett *Karl és Anna* című operával. Amikor 1995-ben bemutatták, már 60 éves volt, egy teljes zeneszerzői életművel a háta mögött.

Közben, a 90-es években új, magyar témák inspirálták zenekari műveit: ekkor készült a *Tündér Ilona*, a *Csaba királyfi*, *A Nap fiai*, a *Magyar koronázási zene*, a *Hunok völgye*, a *301-es parcella*, majd az *Október virágai*. Saját és más magyar költők verseire olyan kórusműveket írt, mint az *Oldott kéve*, a *Kelet népe*, a *Damjanich imája* és a *Favágó*. Szellemi hazatérésének bizonyítékai közé tartoznak azok a művek, amelyek magyar helyekhez kapcsolódtak az ezredfordulón: *Bölcskei*, *Pécsi*, *Gödöllői* és *Szegedi concerto*, ill. *Nyírbátori harangok*, *Naphegyi kirándulás*, *Cívisek városa* és *Utazások Biharban*.

A 70. születésnap mérföldkő idejére kissé elnehezedtek a mester ujjai, és egyre inkább csendre, békére vágyott. Műfajai között fokozatosan ismét a kamarazene vette át a vezető szerepet: meg-sokasodtak a néhány rövid tételből álló alkotások egy, két, három vagy négy hangszerre. Korai példa az édesapja emlékére komponált *Jánosnapi muzsika* 1994-ből (bemutatójára csak három évvel később került sor), és e körbe tartoznak a *Párosító hegedűduók* (2003) is. Mindkét opusz elhangzott a január 19-i eseményen Ábrahám Márta, illetve Ábrahám Márta és Tóth Kristóf előadásában, majd az Ábrahám-kvartett a 2010-ből származó *II. vonósnégyest* szólaltatta meg (az említett két művészhez a brácsás Filip Levente és a csellista Baranyai Barnabás csatlakozott).

Az Ábrahám-kvartett a II. vonósnégyest játssza

Négy évvel később, 2014-ben készült az az átfogó portréfilm, amely január 15-én a Magyar Művészeti Akadémia Juhász Judit vezette szalonjában került vetítésre.¹ Előtte Tóth Péter zeneszerző vezette be az estet, utána Kovács Zoltán karmester-zeneszerzővel beszélgettem. Ezúttal még inkább elmondhattuk, hogy az „ünnepekt” ugyan hiányzik *nekünk*, de mégsem hiányzik *közülnk*, mivel a művein keresztül nemcsak hallhattuk, hanem a kamera jóvoltából láthattuk is (a filmben szereplő részleteken túl Szecsődi Ferenc és Farkas Erzsébet „élőben” játszott a *Párosító hegedűduókból*). A terem közepén, a vetítövászon alatt állt az a jelképes szék is, amelyen sok év óta Balassa Sándor neve szerepel adományozóként, és amelyben nem is olyan rég még ő maga foglalt helyet.

¹ A film megtekinthető: https://www.youtube.com/watch?v=_1zP_Ff2KYQ

A portréfilm vetítése az MMA szalonban (Nyirő Simon felvétele)

Az MMA Film- és Fotóművészeti tagozatának „In memoriam” sorozatában, Mispál Attila rendezésében készült kiváló portréfilm is egy lett azon mérföldkövek sorában, amelyeken Balassa nem csupán alkotóként, hanem az alkotás tárgyaként szerepel. Készítői nem vállalkozhattak a lehetetlenre: nem sűrítettek mindent 52 percre, így kényszerűen a válogatniuk kellett. Tulajdonképpen 90 évig kellett volna tartania, ráadásul több dimenzióból, azaz egyszerre több kameraállásból, több nézőpontból felvéve és vetítve. A végeredmény a dolog természetéből adódóan több lett a „semminél” és kevesebb a „mindennél” – hasonlóképpen ahhoz, ahogy a komponista a „mindent” kívánta zenébe foglalni és önmaga teljességét átadni, ám rajtunk, a mi szorgalmunkon is múlik, hogy hatása több lehessen a „semminél” ma és a jövőben egyaránt. Az elképzelt többdimenziós filmre azért lehetne szükség, mivel másként látták őt a családtagok, a kollégák, a közönség és az utca embere, másként azok, akikkel egy hullámhosszon volt a rádiós keverőpultnál, akikkel egy húron pendült a zenei stílusok birodalmában, akiket a hangszerelés művészetébe vezetett be a Zeneakadémián, és akikkel egy követ fűjt a különféle társadalmi szervezetek tagjaként (utóbbiak közül következzen néhány példa, mivel ezekről kevés szó esik a filmben: a MMA mellett ott volt a Százak Tanácsa, a Magyar Zeneművészeti Társaság, a Szabó Dezső Emléktársaság,

Rudnay Gyula Baráti Emléktársasága, a Vántus István Társaság vagy éppen a Nemzeti Társas Kör).

A nézőpontokat azoknak sem könnyű közös nevezőre hozni, akik egy malomban örölnék, de Balassának mégis gyakran sikerült megoldani a gordiuszi csomót, vagy legalábbis közelíteni az álláspontokat. Puskásné Ispán Franciska néhány hete, nem sokkal a halála előtt mesélt arról, hogy a Zeneakadémián sokak számára Balassa Sándor volt az, akihez bármikor és bármivel fordulni lehetett, aki jelentéktelennek tűnő ügyekben is meghallgatta a kollégákat és a növendékeket, és lehetőségeihez mérten mindig megpróbált segíteni. A film kevésbé térhetett ki arra, hogy hány ismerőse, barátja és tisztelője volt. Egymástól nagyon különböző egyéniségek láttak benne közvetítőt, biztos pontot, akinek adtak a véleményére és megbíztak az ítéletében. Ide vonatkozó példánk legyen csupán jelképes: szeretett horgászni, szerette a természetet, élvezte a készülődést és a nyugalmat, de gyakran a zsákmány nézőpontját is érvényesítette, amint visszadobta a halat a Dunába vagy a Balatonba.

Szerkezetét tekintve a portréfilm három elemből áll: interjúk és zenei betétek váltakozására épül, és mindezeket fotók, filmrészletek és szövegek illusztrálják. Kissé egyhangú lett volna az a megoldás, hogy leültetik valahová az interjúalanyt, aki elmeséli az élettörténetét, majd az utómunkák során néhány percenként egy-egy zenei részlettel szakítják meg a folyamatos elbeszélést. Az alkotók azonban már az otthoni interjút is három helyszínen készítették (a dolgozószobában, a nappaliban és a konyhában), amihez egy diósi lemezfelvétel és egy pécsi koncert werkfilmjét kombinálták érdekes, komplex konstrukcióban.

A keretet a Sümegvár utcai dolgozószoa biztosította 2014 januárjában: a mester régi barátjával, Terényi Edével beszélgetett, de nem ugyanabban a helyiségben, hanem számítógépes skype-kapcsolaton keresztül. Mindketten a saját asztaluk mellett ültek, egyikük Budapesten, a másik Kolozsvárott. A másik interjú, amelyben többnyire a visszaemlékezések lettek felvéve, két hónappal később a nappaliban készült, míg a harmadikban feleségével, Mariann-nal együtt láttuk a konyhában. A stáb már korábban, 2013 végén ellátogatott Diósdra a Phoenix lemezstúdióba, hogy felvételeket és interjúkat készítsen a kamaraművek CD-munkálatai során, majd 2014 márciusában Pécsen a *Hunok völgye* próbáján és előadásán vett részt.

Mi maradt ki a portréfilmből? Nyilvánvalóan maga a mester javasolta a zenei illusztrációkat és a témák java részét, ő pedig saját, éppen aktuális nézőpontjából kívánt bemutatkozni. Ennek megfelelően megtudtuk, hogy hová jutott 80. születésnapjához közeledve, viszont kevés szó esett az első évtizedek nagy nemzetközi sikereiről, arról, hogy egykor a világ élvonalában emlegették. Ifjúkori művei ugyanis egy olyan ideál jegyében születtek, amelytől eltávolodott az évtizedek során. Pályájának korai mérföldköveit egyre inkább eltemette magában, és helyettük teljes erővel a jelen kihívásaira koncentrált. Így a filmben is kerülte e témákat, és szemérmesen hallgatott számtalan jótékonyági kezdeményezésről, a fiatal művészek megsegítéséről, a határon túli magyar zeneszerzők érdekében kifejtett óriási munkájáról.

Gombos László zenetörténész előadása az MMA szalonban
(Nyirő Simon felvétele)

Külön film témája lehetne a természet szeretete és védelme, amely extrém módon mutatkozott meg a komponista mindennapjaiban. Ismerte a lakóhelye környékén élő madárfajokat, a kutyusokkal és más négylábúakkal egy pillanat alatt szoros kapcsolatot alakított ki, és mindig olyan közlekedési eszközt választott, amely a legkevésbé terheli a környezetet. Életének ebbe a szeletébe enged bepillantást a film végén

felhangzó *Harmadik bolygó* című kantáta, amely segélykiáltásnak készült a Föld védelmében.

Az életmű a 86. születésnapot követően lezárult, a pálya azonban nem ért véget az utolsó kettősvonallal, ahogy az írások története sem az utolsó ponttal. A művek jelentős része még felfedezésre vár, és még a jól ismertek is évről évre mást mondanak nekünk és még inkább az új generációknak. Így a mostani 90. mérföldkő korántsem az utolsó a pálya állomásai között, csupán egy a sok közül mindaddig, amíg a szerzőre emlékeznek, és a művei megszólalnak.

A Balassa Sándor-díj érme, amelyet 2023-tól évente adnak át a Zeneakadémián
(Madarassy István szobrászművész alkotása)

Lásd továbbá: Tóth Ida beszámolója a 2025. január 15-i rendezvényről *A művész mint szeizmográf* címmel, Nyirő Simon képeivel illusztrálva:

<https://www.mma.hu/muveszeti-hirek/zenemuveszet/-/event/10180/a-muvesz-mint-szeizmograf;jsessionid=90D6512ED30CE7457A4C07D37EEE4160>